औषधभेदे, शब्दार्थचि० वैद्यके तद्गुणा उक्ता यथा "लवङ्गं जीरकं पथ्या यमानी च चतुः समम्। आमशूलविबन्धघ्नं पाचनं भेदि शोषनुत्"। "कस्तूरिकाया द्वौ भागौ चत्वारश्चन्दनस्य तु। कुङ्कुमस्य त्रयश्चैव शशिनश्च चतुःसमम्" इत्युक्तेषु २मिलितेषु तत्तत्परिमाणान्वितकस्तूरीचन्दनकुङ्कुमकर्पूरेषु च। वा रस्य विसर्गसत्वे चतुस्समम्प्यभयत्र।

चतुर् त्रि० ब० व० चत–उरन्। १चतुःसंख्यायाम्, २चतुःसंख्यान्विते च। "चत्वारोवयमृत्विजः स भगवान् कर्म्मोपदेष्टा हरिः" वेणी०। स्त्रियां गौणे मुख्ये च चतस्रादेशः। "तासामाद्याश्चतस्रस्तु निन्दितैकादशी च या" मनुः। प्रियचतसा अतिचतसा। नञा सुना विना च समासे बहु० अच् समा०। अचतुरः सुचतुरः विचतुरः। अव्ययीभावे टच् समा० उपचतुरम्। अयववे तयप् चतुष्टय। चतुःसंख्यायां तदन्वित च त्रि० स्त्रियां ङीप् "चरितार्था चतुष्टयी" कुमा०। "ततोवारे सुच् "रात्सस्य" पा० सलोपे। चतुर् २चतुर्वारे अव्य०। तत्रार्थे चतुस् इति शब्दकल्पनं प्रामादिकम्। "चतुरवत्तः कात्या० श्रौ०। "चतुर्नमो अष्टकृत्वो भवाय" अथ० ११।२।९। "चतुरुपह्वयते" तै० स० २।६।७।३। चतुष्टयार्थे च "गूढ़मैथुनधर्म्मं च काले काले च संग्रहम्। अप्रमादमनालस्यं चतुः शिक्षेत वायसात्" इति चाणक्यः।

चतुर पु०चत–उरच्। १वक्रगतौ २हस्तिशालायाञ्च हेमच०। ३कार्य्यदक्षे ४आलस्यहीने ५निपुणे च त्रि०। ६नायकभेदे पु०तल्लक्षणं रसमञ्जर्य्याम् "वाक्चेष्टाव्यङ्ग्यसमागमश्चतुरः। तत्र वचनव्यङ्गसमागमो यथा "तमोजटाले हरिदन्तराले काले निशायास्तव निर्गतायाः। तटे नदीनां निकटे वनानां घटेत शातोदरि! कः सहायः"। चेष्टाव्यङ्ग्यसमागमो यथा "कान्ते कनकजम्बीरं करे कमपि कुर्व्वति। अपारनिश्चले भानौ विन्दुमिन्दुमुखी ददौ"। तां वीक्ष्य लीलाचतुरामनङ्गः "तव प्रियं यश्चतुरावलोकिनः" कुमा०। "न पुनरैति गतं चतुरं वयः"। "मृगया जहार चतुरेव कामिनी" रघुः। चतुर्+अर्श० अच्। ६चतुर्विशिष्टे त्रि०।

चतुरंशा स्त्री वर्णवृत्तभेदे "द्विजवरकर्णा विहरसवर्णा भवति यदा सा किल चतुरंशा" छन्दोग्र०।

चतुरक्रम पु० "द्रुतद्वन्द्वं प्लुतद्वन्द्वं तथा प्रान्ते गुरुर्भवेत्। द्वात्रिंशदक्षरैर्युक्तः शृङ्गारे चतुरक्रमः" इति संगी०दा० उक्ते रूपकभेदे।

चतुरङ्ग न०चत्वारि अङ्गानि यस्य। १हस्त्यश्वरथपदातिरूपाङ्गचतुष्टययुते सैन्ये। "प्रयातेऽस्मिन्नरव्याघ्र! बलेन महतावृतः। क्लृप्तेन चतुरङ्गेण यत्तेन जितकासिना" भा०व०२० अ०। रक्तहरितपीतश्यामलरूपाणि चत्वारि बलस्वरूपाणि क्रीड़ासाधनान्यङ्गान्यस्य। (चतूराजी) २क्रीड़ाभेदे। तत्क्रीड़ाप्रकारः ति०त०व्यासयुधिष्ठिरसंवादे "युधिष्ठिर उवाच। अष्टकोष्ठ्याञ्च या क्रीड़ा तां मे ब्रूहि तपोधन!। प्रकर्षेणैव मे नाथ! चतुराजी यथा भवेत्। व्यास उवाच। अष्टौ कोष्ठान् समालिख्य प्रदक्षिणक्रमेण तु। अरुणं पूर्वतः कृत्वा दक्षिणे हरितं बलम्। पार्थ! पश्चिमतः पीतमुत्तरे श्यामलं बलम्। राज्ञोवामे गजं कुर्य्यात् तस्मादश्वं ततस्तरिम्। कुर्य्यात् कौन्तेय! पुरतो युद्धे पत्तिचतुष्टयम्। कोणे नौकाद्वितीयेऽश्वस्तृतीये च गजोवसेत्। तुरीये च वसेद्राजा वटिकाः पुरतः स्थिताः। पञ्चकेन वटी राजा, चतुष्केणैव कुञ्जरः। त्रिकेणैव चलत्यश्वः पार्थ! नौका द्वयेन तु। कोष्ठमेकं विलङ्घ्याथ सर्वतोयाति भूपतिः। अग्रएव वटी याति बलं हन्त्यग्रकोणगम्। यथेष्टं कुञ्जरोयाति चतुर्दिक्षु महीपते!। तिर्य्यक् तुरङ्गमो याति लङ्घयित्वा त्रिकोष्ठकम्। कोणकोष्ठद्वयं लङ्घ्य व्रजेन्नैका युधिष्ठिर। सिंहासनं चतूराजी नृपाकृष्टञ्च षट्पदम्। काककाष्ठं वृहन्नौका नौकाकृष्टप्रकारकम्। धाताघाते वटी नौका बलं हन्ति युधिष्ठिर!। राजा गजोहयश्चापि त्यक्त्वा घातम् निहन्ति च। अत्यन्तं स्वबलं रक्षेत् स्वराज बलमुत्तमम् अल्पस्य रक्षया पार्थ! हन्तव्यं बलमुत्तमम्"। नौकायाश्चत्वारि पदानि अश्वस्याष्टौ पदानि इत्याधिक्यमश्वस्य। "मतङ्गजस्य गर्वेण राजा क्रीड़ति निर्भरम्। तस्मात् सर्वबलं दत्त्वा रक्ष कौन्तेय! कुञ्जरम्। सिंहासनं चतूराजी यदवस्थानतो भवेत्। सर्वसैन्यैर्गजैर्व्वापि रक्षितव्योमहीपतिः। अन्यराजपदे गत्वा यदा धातो युधिष्ठिर। तदा सिंहासनं तस्य भण्यते नृपसत्तम। राजा च नृपतिं हत्वा कुर्य्यात् सिंहासनं यदा। द्विगुणं वाहयेत् पण्यमन्यथैकगुणं भवेत्"। द्विगुणं पणं दातव्यत्वेन प्रापयेत्। "मित्रसिंहासनं पार्थ! यदारोहति भूपतिः। तदा सिंहासनं नाम सर्वं नयति तद्बलम्। यदा सिंहासनं कर्त्तुं राजा पद-